

50 anys del sufragi femení a Andorra

- 25 de novembre del 2020 a les 19.00 h
- Sala d'actes del Centre Cultural La Llacuna, Andorra la Vella

Yvan Lara i Sànchez, polític
Roser Suñé i Pascuet, Síndica General
Roser Porta i Espluga, filòloga, moderadora
Angelina Mas i Joaniquet, activista pel vot femení
Montserrat Ronchera i Santacreu, investigadora i escriptora
Rosa Gili i Casals, Cònsol major d'Escaldes-Engordany
Claudine Tarrene i Fabresse, investigadora UPVD (en video)

Moderadora Roser Porta i Espluga

Bona tarda a tothom. Gràcies.

Benvinguts a aquesta taula rodona, que avui coincideix amb el Dia mundial contra la violència envers les dones. No és una coincidència buscada; aquesta data d'avui ha estat triada per l'agenda dels participants.

Primer de tot, m'agradaria agrair a la SAC que continuï programant activitats que propiciïn el diàleg, el pensament i la cultura, malgrat aquestes circumstàncies i aquestes limitacions que podem veure en aquests temps tan estranys. Esperem que ens en sortim bé amb les mascaretes, les ulleres que s'entelen i totes aquestes mesures una mica curioses.

(llegeix)

"Exposició de motius del decret sobre els drets polítics de les dones andorranes"

Roser Suñé i Pascuet

(llegeix)

"...Ses excel·lències els Coprínceps, atents a les necessitats i a les legítimes aspiracions del poble andorrà, consideren que ha arribat el moment de concedir a les dones andorranes els drets polítics; puix la funció cada dia més important que la dona exerceix en la vida social i econòmica de les Valls, sembla no adequar-se amb la seva exclusió dels afers públics..."

Roser Porta i Espluga

Roser Suñé i Pascuet

Montserrat Ronchera i Santacreu

(llegeix)

“...La major part dels països moderns han concedit els mateixos drets polítics als ciutadans d’ambdós sexes; encara que en alguns casos, l’accés als afers públics s’ha fet en etapes a fi de preparar progressivament les dones per a llur nova missió. Aquesta sàvia prudència sembla que s’imposa particularment en el Principat, en el qual les institucions consuetudinàries tals com el “pubillatge”, tenen per objectiu primordial la salvaguarda i conservació de la comunitat, de la qual n’és essencialment cèl·lula i base la “casa”...”

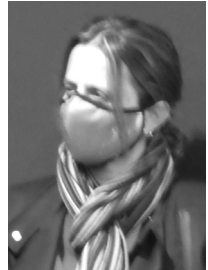

Montserrat Ronchera i Santacreu

Rosa Gili i Casals

(llegeix)

“...Aquests són els motius que ens han impulsat a dictar, en nom i representació dels Excel·lentíssims Coprínceps, el present Decret, el qual representa la síntesi de les aspiracions i del parer d’un cert nombre de dones andorranes, dels Comuns i del Molt Il·lustre Consell General de les Valls. En virtut d’aquest document s’atribueix a les dones andorranes el dret de votar en l’esdevenidor i, tenint en compte els resultats de l’aplicació del present decret, podrà ésser presa en consideració la qüestió de llur elegibilitat...”

Rosa Gili i Casals

Yvan Lara i Sánchez

(llegeix)

“...Nos, els Delegats Permanents de Ses Excel·lències els Coprínceps de les Valls d’Andorra.

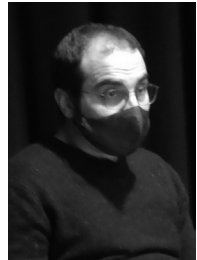
VIST el Pla de Nova Reforma adoptat del 31 de maig de 1866 i documents subsegüents relatius al règim electoral d’Andorra;

VIST els usos i costums de pertinent aplicació;

CONSIDERANT que aquest afer és d’exclusiva competència dels Coprínceps, tot i que ens complaem a constatar que la nostra decisió concorda amb el parer majoritari del Molt Il·lustre Consell General i dels Comuns;

De comú acord

DECRETEM

Yvan Lara i Sánchez

Angelina Mas i Joaniquet

(llegeix)

“Article únic. - Tindran dret de vot totes les dones en possessió de la ciutadania andorrana plena. Aquest dret serà exercit en els mateixos casos i sota les mateixes condicions que les previstes per als homes...”

Angelina Mas i Joaniquet

Moderadora Roser Porta i Espluga

(llegeix)

“...Perpinyà i la Seu d’Urgell, a 14 d’abril de 1970.

El Prefecte dels Pirineus Orientals, Delegat Permanent per a Andorra de sa Excel·lència el Copríncep Francès,

Signat: Henri Bouret

El Provicari General del Bisbat d’Urgell, Delegat Permanent per a Andorra de sa Excel·lència el Copríncep Episcopal

Signat: Gregori Creus”.

Moderadora Roser Porta i Espluga

La SAC vol celebrar el 50è aniversari d’aquest decret que acabem de llegir, d’aquest canvi tan important per a la dona andorrana.

I per recordar i analitzar aquests fets, un episodi molt important fruit de molt esforç i una lluita que no devia ser gens fàcil, hem convidat la senyora Angelina Mas, lluitadora pel vot femení, empresària i expresidenta de la CASS, entre moltes altres coses. El senyor Yvan Lara, polític. La Molt Il·lustre Senyora Roser Suñé, primera síndica a Andorra, ministra d’Educació entre el 2011 i el 2015, també entre moltes altres coses. L’Honorable Senyora Rosa Gili, cònsol major d’Escaldes-Engordany, no la primera en aquest cas, i consellera general del Partit Socialdemòcrata entre el 2009 i el 2019. També tenim la senyora Montserrat Ronchera, empresària autònoma, coautora amb Adelaida Garcia Puy del llibre *Dones d’Andorra* i amb Victòria Turmo, del llibre *Pioners*. Tot i que no és aquí, però des de la distància, ens ha fet aportacions la Claudine Tarrene, una investigadora de la Universitat de Perpinyà que ha publicat la tesi doctoral *Les dones i la política d’Andorra*. Ella ens ha enviat un vídeo que hem tingut en compte per preparar aquesta taula i que mencionarem en alguns casos.

Claudine Tarrene i Fabresse

Bona tarda a totes i a tots. Molt honorada de poder participar en aquesta taula rodona organitzada per la SAC. Gràcies per la invitació. Era important fer algunes aportacions encara que sigui a distància, a causa del confinament a França. Aquestes dones que van voler la igualtat de dret, com els homes, van obrir el camí cap a la democràcia. En aquest sentit és important transmetre aquesta part de la història a les noves generacions, vist que és el llegat històric d’aquestes dones. Aprofitant la presència dels participants d’avui, voldria obrir un camp de reflexió, ja que és el rol de tot investigador. És interessant focalitzar-nos en les interaccions existents entre el món de l’ensenyament i el de la política. Parlar de les dones en política ens obliga a posar a la llum el nom d’algunes dones que han tingut un paper clau. Es tracta d’una obligació per deure de transmissió a la nova generació.

El 1973 la primera dona elegida al Quart d’Escaldes, la senyora Carme Travesset Aparicio, era mestra. El 1985, la primera dona elegida democràticament al Consell General, la senyora Maria Teresa Armengol Bonet, era mestra. Hem de destacar el rol que han tingut aquestes

Claudine Tarrene i Fabresse

dones, mestres de formació francesa, per preparar la nova generació i, doncs, una nova classe política al país. Focalitzant-nos sobre el perfil d'aquestes pioneres en política i seguint aquesta línia de reflexió, constatem que al 2019 les dues dones que es van presentar al càrrec de síndica general, la senyora Roser Suñé i la senyora Rosa Gili, provenen totes dues del món de l'ensenyament. Dit això, apareix clarament que per les dones en política, l'estatut de la mestra és destacable. La pregunta queda pendent, tot i que és només una qüestió de temps, qui serà la primera cap de govern? Quin serà el seu perfil? En definitiva, les primeres dones en política, que eren mestres, de formació francesa, van influenciar d'una certa manera una nova classe política que es va convertir en la classe política a l'origen de la Constitució. Ara bé, progressivament una nova generació s'incorporarà al debat polític. D'aquí a uns anys serà interessant veure quina visió de futur tindran per a Andorra i quines seran les aportacions concretes en la manera de pensar i d'actuar pel país. Tot un programa ens espera.

Moderadora Roser Porta i Esluga

També tindrà una presència especial, a través d'entrevistes i de reflexions, Elidà Amigó, una altra de les dones del grup que va lluitar pel vot i que va publicar el 1971 amb Antoni Morell un llibre que es titulava *693 anys després*. Un llibre d'entrevistes que és com una radiografia de la societat andorrana d'aquella època que ens és molt útil per saber com tractaven aquest tema del vot femení.

Molt bé, doncs. Comencem i parlem d'aquella dona andorrana que no podia votar. La dona andorrana anterior al 1967. Per això m'agradaria que la Montserrat Ronchera ens expliqués com vivien la política aquelles dones que no podien votar. Què en pensaven? Què en deien?

Montserrat Ronchera i Santacreu

El llibre *Dones d'Andorra*, que vam escriure la Lali Garcia Puy, que es troba aquí present, i jo mateixa fa quinze anys, va sorgir com una iniciativa destinada a recollir el testimoni, les vivències, els records, de les dones que havien nascut en el primer terç del segle xx. Vam recollir moltíssimes coses, però amb motiu del dia d'avui he estat buscant aquells comentaris que havien fet específicament sobre aquesta temàtica i, breument, us llegiré allò que van dir amb la seva pròpia veu.

Per exemple tenim la Maria Espel d'Escaldes, que diu:

"les eleccions aquí mateix eren totes de poble, tots sabien qui votava pels uns i qui votava pels altres. Sobta que només hi havia hagut dos partits i prou. Escaldes i Andorra. El meu pare havia fet política, havia estat conseller de Comú. A casa meva es feien les reunions d'un partit, sempre. Jo de petita ja ho havia vist fer. Com era? Pues no ho sé. No m'hi quedava massa a dintre la reunió, perquè allavors, de dones, no n'hi havia. La meva mare em feia anar a dormir, quan era molt petita. A dormir, perquè no era cosa de dones. Aquí a Escaldes hi havia hagut -cap aquí me'n recordo més- el partit Casals, un partit, el Dot, i... no ho sé, no tenien noms. El quin era el jefe de la colla, diguéssim que era el mandamàs, el deien el nom d'aquell. Van començar a haver-hi dones a les reunions, l'any que van començar de votar les dones. Des de llavors, ja sempre més hi havia vingut dones a les reunions. Llavors sí que hi podia estar, perquè, és clar, ja era més gran. Tot i que m'agradava, no em vaig posar mai a fer política, tenia altra feina".

Tenim la Maria Font d'Escàs que ens diu:

“sí que ha millorat la vida de les dones, ha millorat molt. Allavons no podives fer re, no podives ni votar, eh! I ara les dones votem i fem de tot”.

Un altre testimoni és l'Esther Montanya, que ens diu:

“Encara un dia que vaig anar a baix a cal Xautet, remenant amb la canalla, vai trobar uns llibres del meu pare i del meu padrí de l'època, de quan eren a França, que eren petits. Però el padrí no en feia massa de política, no. Sí que venien a demanar-te el vot els uns i els altres. O hi havia els del metge, o hi havia els del Cassany. El Cassany i el Nyerro anaven junts i quan dic el metge vui dir el senyor Esteve. Hi havia dos partits, sí. El del Paiaigua i del senyor Esteve, i el del Cassany i del Nyerro. I el padrí sempre havia anat amb els de dretes, diguéssim, amb el de la Seu. I el meu pare, que jo era petita em deia: “ai que content que estic jo, que no haigui d'anar ni amb uns ni amb uns altres. Aixins sóc amic de tots”.

Ell no va poder votar fins quan jo vai tindre almenys quinze o setze anys. Perquè votava el cap de casa i ell sempre li va donar la preferència al seu germà. D'això sí que me'n recordo. I jo deia: “Però si vós sou el cap de casa, hi ha la mare, i hi som nosaltres. El padrí està sol”. I ell deia: “ El padrí és el cap de casa i no busquis lios”. Hi havia cases on el cap de casa era dona, hi havia les pubilles. Alguna que recordo per exemple era la pubilla de Cal Callaueta i aquí a Cal Roi, també hi havia pubilla”.

Aquí voldria fer un incís. Només recordar de forma genèrica que si bé la dona no tenia el dret a vot, a les cases on hi havia una pubilla, aquesta sí que tenia com a cap de casa el dret de decidir sobre el vot, encara que l'emetés físicament el seu marit.

Un altre testimoni és el de la Maria Trullà d'Anyós:

“Mira, la dona, la tenien abans com un fregallot, a criar i a treballar. Les dones abans eren unes esclaves. Massa. Massa. L'home és el que feia la política. Però potser no com ara, més honestament. Els homes passaven dies a Casa de la Vall, quan hi havia Consell. Allà llogaven dones per fer la feina. Mentre la dona a casa tenia el doble de feina, perquè l'home no hi era”.

A Canillo tenim la Roseta Vergés, que ens diu:

“Jo, doncs no ho sé, em sembla que vaig votar quan hi va haver el dret de vot de les dones. Mira, i tant que hi hem guanyat votant les dones. Perquè abans les dones no s'hi ficaven en aquestes coses. Les dones abans no hi anaven pas mai al Consell. Ara vindrà que les dones potser faran el Consell soles. Potser ho faran millor. Jo me'n guardaré prou bé de dir una cosa així. Però vindrà un dia que encara ho faran millor les dones que els homes. I potser als homes no els caurà gaire bé això. Clar que no. Mira que hi farem. Ja s'ho arreglaran ells no?”

La Modesta Vila d'Andorra la Vella diu:

“A casa nostra, que recordi, no feien política. Només venien a buscar el vot del pare. Només votava el pare aleshores. Eren els quatre que manaven, i ja està. El metge de Casa Motxilla, aquest sí que en feia de política. I després el pare del meu sogre i tots aquests que eren gent que tenien més. I llavors pagaven els vots amb un duro o un dinar a l'hotel, que llavors d'hotels n'hi havia pocs. L'Hotel Pyrénées que el portava la vella Pérez i el de Cal Calones aquí al costat i cal Sisco de Sans”.

Un darrer cas que volia comentar és el de l'Elvira Areny de Sant Julià, que ens va dir quan la vam entrevistar, coincidint amb les eleccions:

“L’altre dia em van picar per telèfono, per les eleccions, uns dies abans per si tenia lo passe arreglat. Jo, pensant que eren les autoritats, ho vai mirar i no, el tenia bé. I vai dir: I per què? Perquè si vol anar a votar, la baixarem a buscar, i pot votar a la Vegueria, i ningú ho sabrà. Vaia!, que és complicat de votar! Dic: A jo sempre m’ha fet gràcia de nar votar al Comú.”

A mode de conclusió podria dir, reprenent el terme sociològic de *generació silenciosa* a la qual pertanyen aquestes dones que vam entrevistar, que les característiques comunes d’aquestes dones (ja fossin pageses o treballadores a les fàbriques de tabac o com a cosidores o feinejant a la fonda) van ser el treball dur, la paciència, el conformisme i el respecte a les tradicions. Les generacions de dones que van venir després, conegudes com la generació gloriosa o dels *baby boomers*, de la qual moltes de les presents formem part, van estar a la base del creixement del comerç i del turisme, van introduir el principi de la individualitat, l’ambició del progrés econòmic i l’autonomia personal. Amb la influència directa del Maig del 68 al país veí, són les que van jugar un rol preponderant en la demanda del vot per les dones. En general, les dones de la primera meitat del segle xx van compartir la capacitat d’anteposar el deure al plaer, i el treball i l’estudi com a eines de creixement, i la generació següent és la que va introduir la reivindicació com a forma d’expressió.

Moderadora Roser Porta i Esluga

Aquestes dones silencioses entenc que un dia s’acaben. S’acaba aquest silenci i apareix un grup que sent la necessitat de poder votar. Per què van tenir aquesta necessitat, senyora Mas?

Angelina Mas i Joaniquet

Jo personalment no tenia cap necessitat de votar perquè a casa meva el meu pare no em va fer sentir mai inferior. I ell, quan parlava de la seva mare, la meva àvia, que vaig conèixer quan jo era molt petita, en parlava amb un respecte i una veneració que no em feia la impressió que les dones fossin menystingudes. Però va arribar la Quima, que era amiga de la família de molt anys, i vaig baixar a ca la Quima, a veure què volia. Allà la Quima ens va explicar el seu problema. Estava casada amb un francès, i com que no era pubilla i ell no s’havia fet andorrà, es trobava que per anar a fer papers al Comú d’Andorra li demanaven cada vegada la signatura de l’home. Ella feia anys que s’havia independitzat, havia treballat al país. Vull dir que era una persona molt dinàmica. Això li semblava ofensiu i no estava disposada a acceptar-ho. Bé, vam dir, això ho hauríem de fer. Curiosament diré que en aquella època una dona podia tenir un compte al banc sense permís del marit. Llavors estàvem en un punt d’indefinió que no sabíem ben bé, on ens situàvem. Ens vam assessorar aleshores amb el pare Forné i el Marc Vila. I els ho vam demanar. L’Antoni Forné va trobar que, quan en una casa hi havia una pubilla, o que quan en una casa no hi havia cap home, votava directament la dona. Perquè hi havia un vot per casa. El que comptava era la unitat familiar. Més que el nombre de persones que hi visquessin. Parlant d’això, vam començar a parlar –jo tenia una cosina que ens havíem criat com germanes, perquè no tenia pare i que era andorrana de primera-, i ho feia pensant en la meva cosina, però tants i tants n’hi havia. Vam dir, això tampoc no és normal. Una dona andorrana, quan es casa, que no pugui transmetre ella personalment la nacionalitat als infants, sinó que ha de passar per fer-se andorrà el marit perquè aquells fills tinguin tots els drets oberts. És a dir que sempre manteníem

que la nacionalitat la transmetia l'home. Llavors vam donar voltes a cinquanta coses, vam parlar d'avortament, vam parlar de moltes coses. Finalment, vam dir que això ho havíem de consultar; que ens diguessin què havíem de fer per canviar una miqueta la cosa. Llavors va ser quan ens va ajudar més directament el Marc Vila. Ens va dir: si voleu decidir, heu de tenir vot. Quan tingueu vot podreu fer pressió per fer tots els canvis que desitgeu oportuns. És clar, això no és normal. Abans, a les cases, les que anaven a les monges, les que anaven més a estudi, eren les dones. Perquè se'ls donava formació per poder-los trobar un bon marit, un bon partit. Els xicotets que anaven a estudi, a partir de la primavera, que era quan hi havia una mica de feina, o el mes d'octubre, quan es collia el tabac, molts no anaven a estudi perquè havien d'ajudar a casa. Llavors teníem unes dones que la majoria havien anat a les monges i tenien una mica de formació, davant uns homes que en tenien molta menys, però que manaven i dominaven. Com que ens van aconsellar que demanéssim primer el vot i que després el *demés* ja vindria, vam tirar per aquí. Però la voluntat no era tant tenir el dret de vot sinó d'assolir amb els anys una igualtat. Poder ser ciutadanes plenes com ho eren els homes.

Moderadora Roser Porta i Espluga

Qui eren? Quin perfil tenien? Quina classe social?

Angelina Mas i Joaniquet

La Quima, com que havia estat molts anys a França, va triar. Hi havia Madame Martí de Sant Julià; Madame Aparicio, que em sembla que ella es diu Travesset, no?

Moderadora Roser Porta i Espluga

Sí. Carme Travesset, pot ser?

Angelina Mas i Joaniquet

Sí. N'hi havia moltes de formació francesa, perquè la Quima era del tipus de persones amb qui tenia més relació. Llavors ens vam trobar allà moltes, també que van venir, perquè és clar, no era només de formació francesa i estava obert a aquestes coses. Ella va anar a buscar Madame Pla de Canillo, que havia estat la primera mestra francesa del poble. L'anava a buscar amb el cotxe i la baixava. Ella era la *matriarca* de la colla. Tampoc no volíem reunir-nos massa, perquè ho havíem de fer amb la persiana abaixada i era una cosa com secreta, perquè no es podien reunir més de 'x' persones fora d'època electoral. Molta, molta gent no hi va haver. Hi van venir alguns als quals no convenia el tema i la Quima els va convidar a tornar a marxar. Perquè venien a discutir i portar la contrària, i la Quima els va dir que no, que anessin a portar la guerra a un altre lloc. Al principi era un grup molt reduït i després, quan vam ampliar bastant més el grup, va ser quan vam haver d'anar a recollir signatures. És clar, per no fer totes les cases que cada una pogués fer, les cases amb qui teníem millor entrada. Encamp no era gaire problemàtic, perquè era petit llavors. Però Escaldes i Andorra eren massa grans i suposaven un problema. Llavors, és clar, vam ampliar una miqueta el grup.

Moderadora Roser Porta i Espluga

Li dic noms i em diu si em deixo algú. A part de la Quima Calvó, i de vostè, l'Elida Amigó, la Montserrat Jordana, la Joana Cerdà, la Carme Travesset i la Carme Sauquet. Em deixo algú?

Angelina Mas i Joaniquet

És que no me'n recordo ara dels noms, la veritat.

Moderadora Roser Porta i Espluga

Com va ser aquell procés? Diu que es reunien clandestinament? Com va anar evolucionant i com van aconseguir les firmes? Com va ser el procés?

Angelina Mas i Joaniquet

Quan el Marc ens va fer el document, en vam fer diverses còpies i ens ho vam repartir. Vam dir, quan tinguem una quantitat de signatures que ens sembli prudencial, ho lliurarem. Tampoc no vam fer cinquanta reunions. Van ser diverses reunions, però no eren ni periòdiques ni res. Les convocava la Quima quan hi havia algun tema i aleshores ens reuníem.

Moderadora Roser Porta i Espluga

I com recorda les primeres eleccions del 1971, quan ja van poder votar. Com va ser aquell dia?

Angelina Mas i Joaniquet

Lavors hi havia molta eufòria, perquè no solament votàvem nosaltres, sinó que s'havia pogut arreglar tota la situació dels andorrans de primera. Per exemple, a les eleccions del 1969, anteriors al fet que s'ampliés el vot, a Encamp votaven 93 electors i en ampliar-se el vot -jo era a la mesa electoral el 71- vam passar a 223 electors. El salt quantitatiu era bastant important. Vam més que doblar el nombre d'electors. Suposo que a Andorra i les altres parròquies devia passar més o menys el mateix. Llavors en aquelles eleccions sí que ens vam concertar amb un grup de joves que votaven per primera vegada i els vam dir, en lloc de votar a la gent, així, podrien fer un programa i explicar-nos què pensen fer, per què els hem de votar. I vam obligar una miqueta a totes les parròquies que fessin -tampoc se'n podia dir un programa molt detallat- com a mínim una declaració d'intencions públicament.

Moderadora Roser Porta i Espluga

En la conversa prèvia que vam tenir per preparar aquesta taula, vostè em deia i em subratllava *"no vam perdre mai la calma. Sabíem que era una negociació i que ens en sortiríem. No es tractava de fer una revolució"*. Per què no volien fer una revolució?

Angelina Mas i Joaniquet

Perquè tampoc no en sentíem la necessitat. Primera, que no teníem massa temps ningú. Jo no és que treballés molt llavors. Vaig deixar de treballar perquè vaig tenir dos fills; em vaig trobar amb les dues criatures petites. Les altres, perquè pràcticament totes treballaven i estaven molt ocupades. Tampoc pensàvem que havíem de fer una revolució. Dèiem, les coses han canviat, fa

molt poc temps que poden votar tots els homes, doncs ja ens vindrà. Ja ho farem, ja avançarem. Del que ens vam adonar -suposem que encara que no estigués legislat als Comuns- és que quan presentaves papers ja no et demanaven la firma del marit -encara que no ho he vist mai escrit a cap lloc-, la signatura del marit per fer un paper. Jo penso que s'ho van treure de la màniga, els Comuns. Quan vam recollir firmes la segona vegada pel dret de ser elegides, no ens van demanar que portéssim autoritzacions del marit ni res. I ja ens reuníem més obertament. I no vam tenir problemes. Llavors per què has de fer una revolució si no tens enemic al davant?

Moderadora Roser Porta i Esluga

Ha parlat en diverses ocasions de la nacionalitat. Entre el 1970 i el 1971 apareixen tres decrets importants que no tenen només la dona com a protagonista. El 7 d'abril de 1970 apareix un decret pel qual podran adquirir la condició d'andorrans els fills nascuts a les Valls de pare estranger i mare andorrana no pubilla. El 14 d'abril de 1970 apareix el decret pel vot femení que hem llegit al principi i un any més tard, el 2 de juliol de 1971, un altre decret fixa la majoria d'edat a vint-i-un anys. Són electors els homes i dones a partir de vint-i-un anys i són elegibles els homes a partir de vint-i-cinc anys. Per tant, estem davant, amb el decret de les dones, d'una revolució feminista? O d'un canvi tranquil que beneficiava els homes i que formava part d'un procés de reforma molt més ampli? O no va ser ni una cosa ni l'altra? Ara m'agradaria que em responguessin la senyora Ronchera i el senyor Lara després.

Montserrat Ronchera i Santacreu

Personalment penso que va ser una revolució tranquil·la. De fet, ho explica molt bé l'Angelina. Una sèrie de persones, sota la influència dels països veïns, de França molt concretament, van prendre la decisió de fer canviar les coses i estaven segures de tenir èxit, perquè els semblava que el que demanaven era legítim i que era el moment de fer-ho. Per tant no crec que fos un moment especialment revolucionari, va ser simplement un moment d'evolució social que elles van aprofitar i van seguir. Però és la meva opinió i em puc equivocar.

Yvan Lara i Sánchez

Sí. Jo estic d'acord amb la Montse també. És a dir, moltes vegades hem arribat molt tard a molts llocs, no? Amb el vot femení, tot i que evidentment sempre és tard, hi arribem relativament poc tard en comparació amb l'entorn. És a dir, s'emmarca molt bé amb els signes dels temps europeus, per dir-ho d'alguna manera. Després amb l'evolució, és coherent amb l'evolució que hi ha dins d'Andorra, des de la Nova Reforma fins a la Constitució. Amb els temps europeus, pensem que a Andorra ens pot semblar tard que les dones puguin votar al 70 i a mi m'ho sembla, però a França és al 45. No estem parlant que França ho tingui a final del XIX o principi del XX, és que és al 45 que va arribar a França. A mi em preocuparia molt més com a francès. A França, un país molt més modernitzat, no va arribar fins al 45 el vot femení. A Espanya havia arribat al 33, però s'havia suspès, tot i que al 24 ja havien pogut votar en algunes circumstàncies les dones. A Suïssa el vot femení arriba al 71, després de nosaltres. I a Liechtenstein, un microestat com nosaltres, arriba el 85. Per tant, en aquest sentit, fem tard, perquè en el món fem tard sempre que les dones poden fer una cosa després que els homes però, comparat amb l'entorn, fem menys

tard que en altres coses. Per tant, en aquest sentit que lliga molt en com evolucionava l'entorn, al mateix temps que nosaltres. I en la nostra pròpia història, crec que lliga molt bé amb l'evolució que ens parlaves. Deies que feia molt poc temps que tots els homes votaven, no? I aquests "tots els homes" encara era relatiu. I encara ara seria relatiu, amb 20 anys per accedir a la nacionalitat i poder votar a les comunals i a les nacionals. Amb la Nova Reforma passen a votar tots els caps de casa. Fins aleshores només votaven els caps de casa rics, per dir-ho d'alguna manera. El 1933, amb la revolució, arriba que puguin votar els homes majors de vint-i-cinc anys. Això se suspèn en el període de la Segona Guerra Mundial. Després ho recuperen, després arriben amb el vot de les dones ho abaixen a vint-i-un anys i després al 85 ho baixen a divuit. Però clar és que fins i tot en aquest canvi que també és una cosa que hauriem de tenir en compte, a mi m'agrada insistir-hi sovint, és que sí, les dones passen a votar a partir del 70, però votar què? És a dir, passen a tenir el dret de vot igual que el tenien els homes en una democràcia reduïda. Fixem-nos aquest decret a les dones no els ho donem els homes, no és el Consell General, el donen els Coprínceps, ho hem llegit abans. Insisteixen molt que aquest dret el donem "nosaltres", perquè això ho controlem "nosaltres". En el document que hem llegit abans insisteixen molt: és un dret que el donem "nosaltres". Per tant, les dones passen a guanyar un dret de vot l'any 70, que és un dret de vot mig de mentida, perquè també era mig de mentida el que tenien els homes perquè, al final, tots podíem decidir sobre una sèrie de coses que en qualsevol moment els Coprínceps ho podien tirar enrere i anar cap a l'altra banda. Per tant, quan aquí parlem de les conquestes del vot femení l'any 70, crec que són molt menys importants per això que les que va guanyar França al 45 o les que va guanyar Espanya al 33 o les que va guanyar Nova Zelanda al 1893. Perquè aquí quan guanyem el dret de vot guanyem un dret de vot reduït, en algunes circumstàncies i sempre que no molesti massa. Per tant, al final el gran canvi, i en això està molt bé que arribessin alhora homes i dones és al 93. Aleshores, el vot dels homes i el vot de les dones passarà a ser un vot real, expressió de la sobirania popular, aleshores el nostre vot sí que compta. Que queda molt ben contextualitzat i molt coherent amb l'entorn, però recordem que potser el guany més important arribarà vint-i-tres anys més tard. I per tots alhora sense diferència.

Angelina Mas i Joaniquet

Voldria afegir que quan parlem de revolució, un fet que pot demostrar que no ens feia falta, tot i que quan vam llegir el decret estàvem indignades. Ens van dir que n'haviem d'aprendre, quan vèiem asseguts al Consell General gent molt més limitats que les que érem allà discutint això. Bé, això ha passat sempre. Però ens vam calmar una miqueta. Com que teníem totes les firmes recollides per demanar el dret de ser elegides i vam voler fer l'última temptativa que era el dia que hi havia Consell General. Vam anar allà i vam demanar al Síndic, que a més era un senyor que s'havia fet andorrà perquè era nascut a la Seu d'Urgell, el senyor Escudé, ens ho mirareu i ens obligareu a demanar-ho. El Síndic Escudé va dir, no feu res. Hi havia també dos consellers generals que s'hi van afegir. No feu res i ho passarem nosaltres com a iniciativa. Van veure que en el fons estàvem bastant indignades que se'ns digués que n'haviem d'aprendre. Però començar a manifestar i a fer..., no. Vam veure que hi havia bona fe. Vam dir, les coses funcionen bé. L'esperit de revolució no hi era. L'esperit d'enrabiada, de revolució, de rebequeria, no hi era.

Moderadora Roser Porta i Espluga

Després tornarem a l'elegibilitat. Però abans m'agradaria fer una mica d'èmfasi en el tema de la influència de França. La Quima Calvó, en una entrevista a la Ser, a la sèrie *Amb veu de dona*, diu a la Marisol Fuentes: "França per mi era la glòria", referint-se a l'educació i la forma de vida. Vostè ha explicat abans que hi va viure molt temps. M'agradaria que ens digués quina influència va tenir en aquest grup de dones la formació i la cultura franceses, si va ser important?

Angelina Mas i Joaniquet

Jo penso que sí perquè França per a nosaltres i per al món –Espanya estava en règim franquista– era *liberté, égalité i fraternité*. Era una cosa que t'hi enganxaves més. I els qui havíem estat a França, els meus avis que eren espanyols que vivien a França, jo vaig estar estudiant a França interna en un col·legi. França era com és ara una miqueta Espanya. El meu pare també va estudiar perquè l'avi havia fet la revolució (no el meu avi, el besavi) i es van posar al costat francès, perquè els altres estaven pel costat del bisbe i en aquell moment van poder fer estudis a França. El meu avi era llicenciat en lletres. Doncs clar, ja és una tradició anar a estudiar a França. Era un país llavors molt més avançat. Fa cinquanta anys estava molt més avançada França que Espanya. Hi havia una diferència brutal entre un lloc i l'altre. Espanya que sortia d'una guerra i França que sortia d'una guerra però d'una manera molt més forta. Molt millor.

Moderadora Roser Porta i Espluga

Parlem ara, si els sembla bé, de com va rebre la societat andorrana d'aquell moment aquest grup de dones i aquesta iniciativa. Elidà Amigó, en el llibre que us deia abans, *693 anys després*, diu al doctor Antoni Vilanova: "Recordo, per exemple, que quan s'estava realitzant l'expedient d'obtenció del vot de les dones, ens vam trobar amb una reacció autènticament furibunda. Fins i tot entre algunes de les mateixes dones". Vilanova li diu que alguns que s'hi han oposat més són andorrans per matrimoni. I opina Vilanova: "Amb aquesta mena de gent no hi ha diàleg possible". En el mateix llibre, el grup de dones que ha demanat el vot subratlla que ho ha fet de manera individual, perquè no hi ha cap organització feminista, cap associació establerta. Parlen d'hostilitat i diuen: "Ja al carrer, l'ambient d'opinió era francament hostil". Es queixen que no hi ha una oposició raonada i decidida, sinó que es troben "desdeny, mofa i sarcasme". Com recorda la reacció de la societat? Poca raó i molta mofa?

Angelina Mas i Joaniquet

En el meu grup d'amistats no hi havia mofa ni res. Sí que hi havia alguna persona, però en general, no. Tot depenia amb qui et movies. A Encamp, sí que hi havia alguna gent, però que tampoc en fas cas. Però un ambient general de no estar-hi d'acord, no hi era. Això no.

Moderadora Roser Porta i Espluga

Eren grups reduïts? O persones concretes, potser?

Angelina Mas i Joaniquet

En el pla individual hi havia persones que no sé què es pensaven, però un ambient general, això

no hi era. La veritat és aquesta, no n'hi havia. A mi no em van insultar mai, ni em van faltar mai. A vegades hi havia gent que et demanaven el perquè. Els ho explicaves i deien ah, doncs sí, potser sí. Però jo hostilitat no en vaig trobar enlloc.

Moderadora Roser Porta i Esluga

En el mateix llibre dels *693 anys després* hi podem llegir una altra reacció. La de Rossend Jordana i Besolí, mestre episcopal i després notari episcopal. Elidà Amigó li pregunta: “Vostè és partidari del vot femení i que la dona pugui també ser elegida?” I ell diu: “No puc dir que estigui en contra. A veure, campanya a favor no sé si en faria. Manquen dones que siguin bones mestresses de casa. Que es cuidin de pujar bé els seus fills. Abunden cada vegada menys. No sé realment on anirem a parar. Actualment hi ha una mena de corrent que preconitza l'emancipació de la dona i que pot conduir a la desfeta de la família. És un problema que a mi em té preocupat”. Contràriament al que fan a la resta d'entrevistes, aquí Elidà Amigó i Antoni Morell repliquen àmpliament l'entrevistat, dialoguen amb ell sobre els drets fonamentals de la dona i sobre que els fets no han d'afectar el benestar de les famílies. Com recorda el paper del bisbat davant del vot femení?

Angelina Mas i Joaniquet

Jo de contactes amb el bisbat en vaig tenir més endavant, quan ja em vaig posar en un grup polític. En aquell moment nosaltres passàvem pel Consell General i una relació directa amb el bisbat que ens pogués dir que no... Ens deien: “és que el bisbe no hi està d'acord”, però nosaltres el contacte el teníem amb els consellers generals i el síndic. Llavors no vam anar mai al bisbat a demanar res. Com no vam anar mai a demanar res al costat francès. Per nosaltres, els que ens havien de donar això eren els consellers generals i el Consell General.

Moderadora Roser Porta i Esluga

Molt bé. Doncs passem ja a parlar de l'elegibilitat. Hem vist que en el decret a la dona se li dóna un temps d'adaptació. Una pausa. Un temps d'aprenentatge abans de poder ser elegible. Potser hi veuríem aquí una mica de condescendència o de paternalisme. No sé si estaria d'acord amb mi. La pregunta és per al senyor Lara. Per què creu que es va establir aquesta mesura? En altres països podem trobar aquests processos també? També proposen aquestes pauses perquè la dona n'apregui?

Yvan Lara i Sánchez

Parlàvem abans de Nova Zelanda, que és el primer estat que va aprovar el sufragi universal. Abans m'he descuidat de dir que és curiosa la forma del decret que té una part d'excepció de no-revolució. No es fa una nova llei, un nou decret en què es digui que tots podem votar, sinó que s'afegeix que les dones també. És una forma curiosa de parlar. A Nova Zelanda, que és el primer estat que ho fa, també triguen uns vint anys. Estem parlant del final del segle XIX, principi del XX. Triga uns vint anys també d'aquest pas del sufragi actiu al sufragi passiu, a poder ser elegits. Després de les fórmules no és el que predomina, normalment quan es guanya el dret de vot, es guanya el dret de vot a ser elegit. En alguns casos sí que es dóna, com és el nostre

cas. Són tres anys. Sí que es dóna algun cas, però no és majoritari. Jo el que crec és que, quan parles de paternalisme, hi ha una explicació. Abans feies referència a aquesta situació quan una dona cap de casa o vídua podia arribar a votar. Jo crec que de vegades, per explicar la política, hem de sortir de la política perquè, al final, l'explicació no és tant si podem votar, sinó quina concepció tenim de la dona. Al final, tenim una imatge de la dona, i en la ideologia de l'època i no només de l'època, són canvis que vénen molt lents, sinó de la que arrosseguem de fa molts anys. És una dona incapacitada per una sèrie de coses i reservada per a una sèrie d'altres. És completament normal que no pugui votar. L'explicació l'hem de buscar en un altre lloc. Al final, fins al 33, no és que votessin els homes, és que votaven els caps de casa. El problema no és que votin les dones, el problema és que les dones no puguin ser cap de casa. Jo crec que la lògica és diferent. És tenir una dona no només que no pugui votar, sinó que no pot fer una sèrie de coses. Si no és capaç de gestionar casa seva. Després hi ha el tema educació. Al final l'educació política no s'adquireix a les classes, sinó que s'adquireix quan els homes en una tertúlia en parlen. Si tampoc no les deixem fer aquesta educació política, és normal que no les deixin votar, m'explico? No ho estic defensant. Suposo que s'entén no? Al final és un problema molt més ampli. Estem incapacitant la dona per a una sèrie de coses i, per tant, el fet que no votin és completament natural en aquell context ideològic en què es donen. I això no només passa aquí sinó que passa en molts altres llocs. Tinc una anècdota. El primer lloc on poden votar les dones és el 1776 a l'estat de Nova Jersey i al cap de poques hores ho eliminen perquè s'adonen que és per error. El primer cop que poden votar les dones és per error. Però després de molts casos els primers cops que es legisla al final del segle XIX a llocs del Canadà o algun altre estat dels Estats Units, es legisla que les dones puguin votar en alguns casos, com en el cas de dones vídues, en el cas de dones solteres i que viuen soles, en el cas de dones que paguen impostos. Per tant, el criteri no és tant maculí o femení, sinó és qui gestiona una unitat familiar, etcètera i aquí és la dona que no creiem que pugui fer això i, de passada, és quan tampoc no pot votar enlloc. Crec que sí que és paternalisme. A veure com es fa, a veure com voten i després ja veurem si les deixem representar-nos. És un paternalisme absolut cap a la funció de la dona en totes les posicions. A veure si pot gestionar casa seva. A veure si pot fer això. A veure si pot gestionar una empresa. A veure si pot votar. Però també és coherent amb la ideologia d'aquella època.

Moderadora Roser Porta i Esluga

La Claudine Tarrene, en la seva càpsula sobre les dones i la política andorrana, quan analitza quines van ser les primeres dones elegides ja per a càrrecs públics, per fer política, subratlla molt que van ser mestres. Mestres franceses. També continua la seva anàlisi, arriba al 2019 i ens fa veure que les dues aspirants a primera síndica d'Andorra també vénen del món de l'educació. Aprofitant que les tenim aquí, voldríem que ens expliquessin com veuen aquesta relació entre educació, les mestres, el sistema francès i les polítiques andorranes. Comencem per vostè.

Roser Suñé i Pascuet

Gràcies, Roser. Primer deixeu-me agrair públicament el treball que van fer les dones com l'Angelina, que són les que van permetre que, per exemple, jo avui pugui seure aquí. Nosaltres

també hi hem posat de la nostra part, però públicament us vull agrair la feina que vàreu fer vosaltres perquè vàreu obrir el camí. Quan vam estar parlant d'aquesta trobada, jo no m'havia plantejat el tema que l'educació fos significativa. Ho sabia, però no havia reflexionat en el fet d'aquestes dones que han participat, que han estat actives en política en els inicis. En el moment que presentem les candidatures, la Rosa i jo també compartim aquest món de l'educació. Al final, aquests dies reflexionant-hi, per mi acaba sent molt simple, perquè s'hi suma la mateixa vocació que jo tenia en l'educació, que és la de servei públic i la d'impuls de transformació de societat. Jo sempre he considerat que l'educació és la transformació. O sigui, a més educació, millor societat. Societat més crítica, més capaç de prendre decisions i, per tant, de cooperar en societat. La política, jo la visc així. Per mi la política és també un impuls de voler participar activament en un determinat període de la vida a la construcció d'allò públic. Que llavors això estigui relacionat amb l'educació? Fixa't. Si ara mireu la sala, aquí hi ha unes quantes conselleres i la meitat també són del món de l'educació. O sigui, algun aspecte hi deu haver de relació. També afegiré a la reflexió, que també té una altra lectura. També m'agradaria que hi hagués enginyeres, físiques, altres del món de la ciència i del món de les lletres. També m'agradaria que hi hagués aquesta suma de perfils. Penso que és un fil que permet una reflexió interessant a estirar. En el meu cas hi sumo aquestes dues visions. Aquestes vocacions de transformació d'impuls de societat i de vocació de servei, que, en el meu cas, a mi se m'hi sumen. Que fossin dones a l'inici ho entenc perfectament. Eren les dones que ocupaven un rol de mestra que tenia un prestigi social i que responien i tenien aquell plus de més, que potser s'exigia en aquell moment. Estem parlant dels anys setanta. Jo era una nena en aquells moments i tinc records, però evidentment no tinc records en aquest àmbit. Aleshores potser representaven socialment aquest plus. Ara, si jo miro el meu cas personal, jo sóc la primera persona en la meua família que té educació universitària. Per tant, hi ha aquest impuls també lligat a la formació i et fa sentir més segura. Crec que això ho dius més bé tu, Yvan. Sempre se'ns demana una mica més. Has de provar alguna cosa més. A mi per exemple al principi -evidentment em fa molta il·lusió ser la primera síndica- però hi va haver un moment que de tant dir-ho, tant dir-ho, em començava a inquietar també. Quedarà aquí un estereotip. Que jo sóc jo i vull aportar més que ser la primera dona síndica. Devia aportar també feina. Una mica en aquesta línia.

Rosa Gili i Casals

Moltes gràcies. Molt interessant tot el que s'ha explicat en el pla històric i també d'anàlisi. M'agrada molt sentir el que diu la Roser, perquè jo no havia fet aquesta reflexió. Ara estic molt ocupada amb el rol de Cònsol i no hi havia donat gaires voltes, però ara escoltant-la, em sumo molt al que diu. Aquesta vocació de servei públic és un rol molt important. La reflexió que m'estava fent és també el fet que quan ets mestra, tu el que fas és treballar pels teus nens. Però què vols? Tens molt clar que tots són iguals; siguin de la classe social que siguin, siguin nens, siguin nenes. Això és una cosa claríssima i en el teu dia a dia justament has d'actuar per això. Si n'hi ha un a qui fan *mobbing*, s'ha de dir que això no es pot fer, perquè som tots iguals i tenim els mateixos drets, fins i tot tenim el dret a ser diferents. Jo crec que això és un dia a dia. És una feina transversal, més enllà del contingut que puguem ensenyar. I per tant jo crec que és una cosa afegida, segur que ja portes de casa. Escoltàvem el que deia l'Angelina en relació

a com a nosaltres ens han tractat a casa nostra. A casa meva també. Jo tinc dos germans més joves que jo i sempre m'he sentit evidentment igual que ells. Si alguna vegada hi havia alguna reminiscència del passat, d'aquesta cultura potser més patriarcal, encara arrosseguem cosetes, em revelava moltíssim perquè hi trobava incoherències amb aquesta educació, que era exactament la mateixa i que la tenia molt integrada. Si després hi hagués alguna cosa que se'm digués "tu ets la nena", evidentment això no ho acceptava. És a dir, crec que portes una cosa de casa, que ja la portes posada i després el fet d'estar dins de l'ensenyament evidentment és un dia a dia i tens claríssim que, per molt que siguis una dona, ets igual que els altres, perquè és el que estàs predicant, el que has de fer. I per tant aquesta és una cosa. Després, a més a més, jo també sóc mestra francesa. He estat molts anys professora a les escoles franceses. Després evidentment tenim allò que a França ho tenen molt clar l'*égalité*, segurament la influència de la història quan et parlen de la Revolució Francesa, que s'ha de lluitar per les coses. Jo crec que tot això fa que et sembli natural. Et sembla natural, et sents legítim de dir que no estic fent res que no toqui, perquè a més a més no fas mal a ningú. Evidentment sempre des del respecte. Per tant jo penso que això li fa molt. Després afegiria un petit toc potser personal que recordo dels meus inicis. El primer debat electoral, que evidentment sempre et fa cosa, sempre tens el cuquet de parlar davant del públic, davant de l'altra gent, però d'alguna manera també hi estàs una mica acostumat, perquè quan ets a classe també tens un públic. Evidentment no té res a veure, però crec que això et trenca la por. Potser algú que treballa en una altra cosa, no té aquest costum. No sé si la facilitat també hi juga, no? Si tens més facilitat de paraula o no. Però diria que potser la via segurament és aquesta, si és que hi ha més dones del món de l'educació que d'un altre món, no?

Moderadora Roser Porta i Espluga

Molt bé. El 1971 en aquell llibre *693 anys després*, el grup de dones que ha treballat pel vot fa una taula rodona. L'Elidà Amigó i l'Antoni Morell parlen de quins càrrecs públics, de quin lloc a la funció pública, creuen que podrien ocupar, on podrien ser més útils les dones i coincideixen que és en l'àmbit social: en l'educació, la sanitat i l'assistència social. També –diuen– en l'embelliment del paisatge. M'agradaria que la senyora Suñé i la senyora Gili m'expliquessin quin paper se li ha adjudicat dins de la política andorrana a la dona des d'aquell 1973 fins ara. Sempre ha estat el mateix que l'home? Quin lloc han ocupat en les llistes electorals? De què són ministres i conselleres als Comuns? Vostès han tingut sempre el mateix lloc a les llistes que els seus companys?

Rosa Gili i Casals

Aquesta és una reflexió interessant. Crec que igualment aquests últims anys també s'ha anat evolucionant. Jo vaig tenir sort, estava amb el primer consell paritari que, fins i tot, tenia més dones que homes. Va canviar aviat perquè una de les conselleres va marxar, se'n va anar de Cònsol i després ja no hi va ser, però és veritat que és interessant, tot i que en aquell moment no tinc molt clar encara que estigui molt i molt consolidat. I hem anat demostrant que cada dia més, no? Jo la primera legislatura sí que estava més, el que deïeu abans, a socials, a educació i això probablement també deu venir del fet que les carreres universitàries, ara potser va canviant,

però en una època, què feien les dones? Estudiaven les típiques feines que es destinaven a les dones: infermeres, atenció a les persones grans, als nens, mestres. I d'alguna manera, de manera natural havies d'anar cap allà, potser ja en venies. I les coses més serioses, primera, potser no tenies la formació i, després, potser hi havia una mica aquella por de dir, jo no en sé prou. La mateixa dona, potser algunes es posaven elles mateixes la barrera i els altres homes també, al dir que "tu no en sabràs". Potser no t'ho deien així, però notaves que naturalment potser se't dirigia més cap allà. Ara estem al consell del Comú. Crec que som gairebé paritaris. Tenim tantes dones com homes. Diria que al Comú francament ens és totalment indiferent quin és el rol que ha de tenir cadascú de nosaltres, siguin homes o dones. Crec que tenim molt clar que cadascú ha d'anar allà on en sap més, on li ve més de gust. Pel que fa al rol a les llistes electorals, amb tota l'estima als meus companys del PS de l'època, quan vaig entrar al 2009, jo tinc claríssim que sóc fruit de la paritat volguda. En el sentit que jo sóc independent, em vénen a buscar, jo no estava al partit i tampoc em coneixien massa. Penso que en aquell moment, és un tema de paritat. Però bé, benvinguda sigui. Em donen l'oportunitat d'entrar, que potser no hi hauria entrat en aquell moment. Els meus fills són jovenets. No pensava entrar en política. Hi entro en aquell moment. Em vénen a buscar i penso "el tren passa i què fas? Puges o no puges?" I dic, doncs hi pujo i ja veurem. És a dir el fet de posar, no eren ben bé quotes, però la voluntat sí que hi hagués una paritat, a mi personalment em dóna una oportunitat. Això a la primera elecció que vaig anar que era a la territorial d'Escaldes. I a la segona que vaig anar amb el PS, amb el senyor Jaume Bartumeu, em posen de segona, jo gairebé no he fet res i també sé que sóc fruit d'una quota francament. No tinc cap problema en dir-ho i ho assumeixo. No és potser pel meu mèrit, encara que puc creure que algú pensa que ho he fet bé també, però no és el mateix. Ara cada cop ho tenim més normalitzat. La Roser és la primera Síndica General. Jo crec que cada dia més, anem millorant i espero de veritat que això no involucioni.

Roser Suñé i Pascuet

Sí. Jo diria que en la situació actual, el 2020, i venint de la legislatura 2011, quan vaig ser ministra d'Educació, la paritat ha estat molt present pràcticament a totes les situacions. Tant el Consell com Govern han tingut paritat. És més, en el Consell per exemple ara a Sindicatura, som quatre dones; i els grups, el Grup Demòcrata, d'onze membres que té, vuit són dones. Sí que hi ha una presència femenina molt marcada. Ha estat sense quotes. Hi ha hagut una voluntat, a dins dels diferents partits, d'anar a què les dones ocupin uns llocs determinats. Pel que fa a l'anàlisi dels llocs que hem ocupat, els llocs de ministres, aquests dies he estat fent memòria, he estat mirant i pràcticament s'han ocupat totes les carteres, però és veritat que hi ha una tendència molt més alta a carteres d'àmbit social. Això també lliga una mica amb el que deia la Rosa i que jo comparteixo, del que en diuen aquest famós sostre de vidre. Fins on el trenquem el sostre? Fins on? I a vegades és per nosaltres mateixos. Com que hem hagut de fer més esforços, hi ha un moment que sembla que no hi arribis, que no hi pots arribar o et fan creure que no hi pots arribar. Per tant és un dels elements importants que jo crec que s'anirà transformant amb el temps. Per exemple en aquests moments, què passa? Cap de Govern, sempre hem tingut un home. Els presidents dels grups parlamentaris, en aquests moments són tots homes. Això és un element significatiu pel que fa a l'anàlisi. No és cap crítica evidentment als col·legues que hi ha. Però els

llocs es van ocupant, es van ocupar i sempre hi ha un espai que has d'acabar de trencar per entrar-hi. Jo diria que anem a unes quotes paritàries, sense haver-les fet, molt significatives i molt interessants i que hem d'anar encara treballant per assumir aquesta presència normal a tots els llocs. Clar, jo el que voldria és que no fos notícia que sigui una dona. Recordo que quan la Susagna Arasanz i la Mireia Maestre van ser ministres de Finances, el més significatiu és que eren dones. El que més es deia és que *és dona*; no *és ministra de Finances* –no sé si era ministra de Finances el nom exacte en aquells moments–. És significatiu com l'element femení encara s'assenyala en alguns moments. Jo crec que estem caminant bé, però hem de continuar treballant bé i s'ha de continuar marcant aquest esforç. Ha de ser, com tu deies Yvan, normal. No hi ha d'haver la necessitat de treballar per marcar aquests espais. I això s'aconsegueix tornant al tema que sempre acabem parlant, que és l'educatiu. Que és a partir de la presència de la dona en tots els àmbits formatius i que vas ocupant diferents llocs. De moment és això.

Moderadora Roser Porta i Espluga

Molt bé. Ara tornarem a la paritat i al sostre de vidre. Abans m'agradaria que la senyora Mas ens expliqués si ha tingut alguna experiència per anar en alguna llista electoral en algun moment i què li han proposat?

Angelina Mas i Joaniquet

La primera proposició que em van fer és anar a una llista de Comú i clar vaig demanar: "Si passem, què em fareu fer?". "Què voldries fer?" "Jo vull anar a finances." Em van dir que no. "Doncs ja us ho fareu".

Moderadora Roser Porta i Espluga

Què li proposaven? Quins àmbits li proposaven?

Angelina Mas i Joaniquet

Doncs mira, em deien: "T'auràs de cuidar del cementiri, de l'embelliment de la Parròquia" i de *xorrades* d'aquestes. Jo els deia: "Em vull ocupar dels pressupostos, perquè cada any passo els comptes del Comú i no ho feu bé." Van dir no, doncs no. Ho vaig deixar córrer. Després, em vaig presentar al Consell General sabent que anàvem a perdre. Al nostre partit, quan s'havia de perdre, sempre agafaven els joves i vaig dir que ja estava bé de cremar la canalla. Posem-nos-hi nosaltres, traiem la plana major i a perdre nosaltres, que ja ens toca també. I ja està. No m'he tornat a presentar.

Moderadora Roser Porta i Espluga

Tornem...

Angelina Mas i Joaniquet

Jo vull afegir una coseta per l'Yvan, perquè clar sempre que parlem de les nostres padrines com si eren dones submises i tot això. Abans les dones no es casaven sense capítols matrimonials. Que ara és el que fan els milionaris a Amèrica, que fan els contractes aquells. Doncs abans

segurament que el noranta per cent de dones grans que es casaven feien els capítols matrimonials, que si es moria el marit quedaven de per vida usufructuàries, però de veritat. No hi havia els problemes que hi ha ara. Ja sabien el que feien, de beneïtes no n'eren. Valdria la pena que fessis un estudi d'això sobre els capítols matrimonials. Jo en tinc algun a casa que quan llegeixes penses, "caram que espavilades que eren!".

Moderadora Roser Porta i Espluga

Doncs tornem a la paritat i al sostre de vidre. Com heu apuntat ja, actualment el Consell General és gairebé paritari, amb Síndica i Sotssíndica. El Govern és el primer paritari de la història. Si mirem als Comuns, veiem quatre Cònsols majors dones, tres Cònsols menors dones i, de fet, només a Canillo tenim un equip de Cònsols íntegrament masculí. Senyor Lara, com s'ha arribat a aquesta paritat, gairebé paritat sense quotes?

Yvan Lara i Sánchez

Jo, abans de la meua proposta d'explicació potser faria una explicació més àmplia dels llocs. Quan parlem de sostres de vidre crec que hi ha tres elements que són interessants com a reptes. Un és el dels llocs a ocupar. Finances no. Encara no ho tenim. No amb una prohibició, però sí que hi ha una tendència que hi ha llocs que encara no s'ocupen. Un altre és que la dona sembla que hi hagi d'anar si ho ha de fer bé. Els homes hi poden anar, fer-ho fatal i no passa res. Ho poden fer bé o malament, no passa res. La dona si hi va, és per fer-ho bé. És un segon sostre a superar. El tercer és la casualitat. Sembla que ara als Comuns hi ha Cònsols, sembla que el 60% dels Consellers de Comú són homes i el 40% són dones. Ja estem prou bé. Ens acostem al 50%, sí però per casualitat. Sembla que quan ens acostem al 50% sempre acabem caient al costat masculí, per casualitat. Jo crec que al final això de ser tan benevolents de dir gairebé estem al 50%, però mai hi estem del mateix costat, estem sempre per l'altre. Si em permeteu potser m'estiro una mica, potser són tres, quatre minuts que m'estiro amb això, però crec que està bé fer un mapa una mica més general. Si sortim de les tres institucions que més contacte directe tenen amb el ciutadà que són Consell General, Govern i Comuns i ens fixem en les altres que, al final, són llocs que més es juguen per l'estructura, pel coneixement i que mai acabem arribant. Tribunal Constitucional: no tenim cap dona i en tota la història només n'hi ha hagut una. Consell Superior de la Justícia: el 93 no n'hi va haver cap, el 99 no n'hi va haver cap, el 2005 n'hi va haver una, però no va arribar a presidir, el 2011 no n'hi va haver cap i ara en tenim tres de cinc, però el president és un home. El Raonador del Ciutadà és un home i sempre ha sigut un home. Al Tribunal de Comptes són homes i si no m'equivoco, sempre han sigut homes. Els Coprínceps són homes. El Fiscal General és un home i sempre ha sigut un home. A l'AFA, l'Autoritat Financera Andorrana, sí que vam tenir una dona, però si no, sempre han sigut homes. En aquestes institucions, com de segona fila, però que són molt importants i on s'hi accedeix per unes vies polítiques i de contactes concrets, tot són homes. Tots homes o pràcticament tots homes. Quan estiguem en paritat, això no hauria de ser així. La senyora Cònsol ens explica això que és brutal: "Sóc conscient que en algun moment hi vaig anar com a quota". En aquests llocs no s'hi va com una quota, no hi ha aquesta part d'actitud artificiosa i de fer quotes amb una part de postureig. Això ens dona un termòmetre interessant del lloc que ocupa la dona en la vida

política andorrana. Govern és paritari, sí, però el Cap de Govern és home i sempre han sigut homes. Tots els caps de llista a les últimes eleccions eren homes. Hi ha una cosa curiosa, als governs i aquí a Andorra tenim un ordre de procedir. Si el Cap de Govern és fora, el substitueix algú altre, si ha de signar i si aquell no hi és, algú altre i, per tant, tenim tot el Govern endreçat per ordre d'importància. En el nostre cas, si el Cap de Govern no hi fos, el substituiria un home, si l'altre no hi fos, seria un home, després seria la ministra d'Exteriors i després seria un home, un altre home, un altre home, després tindríem dues dones, un home i tres dones al final. Govern paritari, però no del tot acabat d'estructurar. Quan veiem la foto, la foto oficial d'aquest Govern, al centre eren homes i les dones estaven com a la perifèria. Potser algú ha tingut la mala idea de fer-ho així, però potser sí que ens està dient alguna cosa. Ministres de Finances n'hem tingut dos. La Susagna Arasanz i la Mireia Maestre, totes dues amb el Govern Forné. Ministres portaveu, els que donen la veu del Govern, que és molt important de la mateixa manera que els presidents dels grups parlamentaris, al final és molt important perquè és el que tenim de referència, els que veiem, els cinc portaveus, els cinc presidents dels cinc grups parlamentaris, són homes. Els portaveus de Govern, la Montse Gil ho va fer durant dos anys, tota la resta, la veu del Govern, sempre ha sigut la veu d'un home. Per tant quan parlem de política i sentim els grans discursos del Consell, estem sentint homes i quan sentim l'acció de Govern explicada, ens ho està explicant un home. Això també pel que fa a referents i quant a imatge també té un impacte encara que el Govern sigui paritari. Als Comuns tenim quatre Còsols majors dones i als consells de comú, seixanta per cent homes i quaranta per cent dones, i a les juntes de govern, el mateix percentatge. Sí que és veritat que amb el primer Govern, el primer Comú, que tant la Junta de Govern com el Consell de Comú, aquí a Sant Julià hi ha majoria també. El Consell General és la institució que tenim més equilibrada ara mateix. Tenim coses que es compensen, el ple és pràcticament paritari, tota la Sindicatura, la Síndica és dona però tots els presidents dels Grups Parlamentaris són homes. Les Comissions queden molt repartides perquè al final hi ha cinc presidents de Comissions Legislatives que són homes i tres que són dones. A la Permanent hi ha una majoria aclaparadora de dones, vint-i-cinc dones i dos homes. Per tant, el Consell General, sí que ara mateix és el que tenim més equilibrat. Aquesta part dels portaveus és molt important, perquè és una imatge molt visible. Aleshores jo crec que si fem un retrat una mica més general, veiem que anem bé. Com dèiem el tema dels portaveus i dels presidents dels grups parlamentaris, és a dir, la part de referents és molt important. Quan tenim aquests llibres, que és molt interessant que a casa les nenes els tinguin i seria molt interessant que els nens els tinguessin, de dones que han fet coses a la història, de dones científiques, al final això fa molt més per la igualtat que els discursos sobre la igualtat. Al final tu quan veus que és absolutament normal que hi hagi dones tenistes, astronautes, físiques, polítiques, les que ho fan bé, les que no ho fan tan bé, al final quan parlem de referents, pensem en la Thatcher que agradarà més o menys, però al final era algú que veies constantment, que la veies quadrar a tota mena de persones. Aquests referents són molt potents. Crec que crea un cercle virtuós que és molt interessant perquè, per una banda, ens generen als homes acceptació i normalitat perquè veiem una normalitat que hi hagi dones que facin el mateix que els homes i també molta normalitat per les dones perquè això provoca les vocacions i les iniciatives, que si no quedaven coartades. Al final, les nenes que vegin dones que fan moltes coses, diran jo també ho puc fer

perquè tinc referents i els homes que vegin dones fent coses, diran que és la cosa més normal del món perquè ho veig cada dia. Jo crec que el discurs de la igualtat també ha fet molta feina, però crec que sobretot el tema referent ha creat un cercle virtuós que actua a dues bandes, que ens sembli la cosa més normal del món una Cònsol, una Síndica, qui sap si una Cap de Govern. Crec que un indicador que em sembla molt interessant és que, a les dues parròquies més poblades Andorra la Vella i Escaldes-Engordany, no només tenim dues dones cònsol sinó que l'alternança és venint de dues dones cònsols també. Per tant això també és normalitat. Que no sigui un accident sinó que venint de la Rosa Ferrer passem la Conxita Marsol i venint de la Trini Marin, passem a la Rosa Gili. Crec que això és una mica el termòmetre de dir això és normal.

Moderadora Roser Porta i Espluga

Molt bé. Anem acabant. Hem començat parlant d'unes dones que van lluitar per uns drets polítics i per acabar m'agradaria fer una ronda final sobre la vostra opinió, sobre si aquests drets polítics s'han acabat d'assolir plenament i si actualment són els mateixos pels homes i per les dones. En l'ordre que vulgueu.

Rosa Gili i Casals

La meua resposta m'agradaria que fos la de dir que ja hi som o que gairebé ja hi som. Jo crec que per a algunes dones vull creure que aquest sostre de vidre no ens fa por, no? Però penso que potser hi ha moltes dones a les quals els falta empoderar-se. Que no s'ho creuen. Potser abans parlàvem una mica d'això, de la família. Després també de l'amic, del company. També has de veure com funciona aquella família, no? Si evolucionen en una família amb igualtat, amb respecte, que es comparteixen les tasques de casa, evidentment és molt més fàcil. Llavors jo crec que el que hem de treballar realment és cap a l'empoderament de la dona. Si a alguna li ve de gust fer una cosa, evidentment que ho pot fer. Ara pensava en el que deia l'Yvan. Jo sóc bastant consumidora de sèries de Netflix, potser molta gent també. He pensat que aquest any hi ha diverses sèries d'heroïnes dones. A mi m'agrada. M'agrada perquè és el que dic, no hauria de ser una excepció. És a dir, hi hauria d'haver les dues coses i de fet hi són, però ho dic perquè ajuda a veure aquesta normalitat. Perquè veus dones guerrereres que guanyen les batalles, que són líders. Tot això ens ajuda en la línia del què deia l'Yvan. Que ho veiem normal i que arribem en aquell moment que, al final hi va el que és més adequat o el que en sap més. Pot ser que arribem a una legislatura, per tornar a la política, que hi hagi set dones cònsols i a la següent potser set homes cònsols, perquè de manera casual, doncs són les persones més adequades que la societat ha vist, sense tenir de cap manera en compte el seu sexe. És a dir, això ens és indiferent i que sigui el mateix justament per tot. Amb això que deia també l'Yvan del fet aquest que quan és un lloc més nominal que t'han de designar, és veritat que sovint hi ha més homes. Jo aquí tinc teories, però m'agradaria debatre-les. De vegades penso que en aquests casos les dones no tenim tanta –com ho diria– tanta obsessió d'arribar a un lloc. Jo crec que estem acostumades a fer moltes coses i potser ens és igual. No és una obsessió arribar a alguna cosa. Potser, no ho sé, obro debat, faig una pregunta a la sala, perquè no tinc la resposta. Però l'home té més obsessió potser en això i llavors en una família, en la qual s'hagi de veure quin dels dos hi va, si a l'home li fa molta, molta il·lusió, em fa la impressió que de vegades potser la dona li

cedeix tranquil·lament el lloc. Aquesta seria una cosa. Després també m'ha agradat el que ha dit l'Angelina abans. D'aquelles eleccions que hi va anar ella, jo he tingut de vegades la impressió també d'això, és a dir, que en alguns moments algunes dones, van als llocs perquè els homes no hi volen anar. I sovint tens una dona que diu, doncs ja hi vaig jo i a més a més assumeixo el fet que si però, no passa res, a mi no se m'acabarà el món amb això. Aquestes són reflexions que potser són fruit de l'educació que hem rebut. Al final, som una mica del què portem genètic, del que ens han educat i com ens movem a la societat. Però són interrogacions que jo tinc i acabo amb això. Que entre tots, les escoles, la política, la societat civil, treballem de veritat per a empoderar la dona. És a dir, que s'ho cregui. Que s'ho cregui, que no tingui por. I al final que hi guanyem com a societat, perquè jo a vegades he fet aquesta reflexió de dir, és bo que només hi hagi dones? No. Perquè al final la societat som la meitat, meitat homes i meitat dones. Per tant, penso que el que és bo, és que hi hagi sempre els dos punts de vista, perquè jo crec que ens enriqueix, Jo que em considero molt feminista, però hi ha coses en les quals som diferents. Físicament som diferents. Per tant podem tenir necessitats diferents. Portar els fills al món, de moment els portem les dones i per tant hi ha coses que a un home li pot semblar que ho entén, però no ho ha viscut igual. Tot això ho dic en el sentit que ens hem d'enriquir amb la diversitat i en aquest cas és una evidència, ens necessitem els uns als altres i ens hem d'enriquir dels dos sexes.

Montserrat Ronchera i Santacreu

No sé si passar el micròfon o parlar jo, perquè la reflexió que vaig fer sobre aquest tema i que em va demanar la Roser Porta, em va portar per uns camins que són una mica diferents i que tenen a veure amb el que sóc jo, una persona del carrer, que no estic a la política activa, etcètera. Llavors, si et sembla bé, acabeu i després acabaré jo.

Angelina Mas i Joaniquet

Molt bé. Jo el sentiment que tinc és que moltes dones les traves se les han posat elles mateixes. Avui que a la universitat compten més dones que homes, que s'ha demostrat en tots els camps les seves ganes de sortir-se'n, les seves ganes de ser independents. Que es calcin els homes! Jo tinc quatre nétes i cinc néts i a vegades penso, pobrets! Perquè les nenes són unes feres i els altres són... uns bons xicotets. De totes maneres, si ens ho guanyem a pols i sense fer guerra, tot va bé. El meu home ha estat casat amb una dona una mica rebel, però no penso que l'hagi perjudicat en res i ha tingut un bon suport a la vora, que és el que s'ha de ser. No he mirat mai de passar-li davant, però tampoc m'he sentit mai inferior a ell. El problema és aquest, saber on estàs, qui ets i fins on pots arribar. I quan arribes allà, poder arribar una miqueta més lluny. La joventut d'ara, jo penso que les dones d'ara, el lloc que s'han guanyat, se l'han guanyat ben bé. Mirant ara el tema del coronavirus, tots els països on hi ha dones al capdavant del govern funcionen més bé que els altres. *Para muestra un botón.*

Roser Suñé i Pascuet

La primera part que preguntaves si teníem els mateixos drets, jo et diria que en aquests moments amb l'anàlisi que ha fet l'Yvan, perquè jo també volia remarcar que en alguns llocs

aquesta presència femenina encara no hi és. Però sí com a societat en falten, en falten a tots els que estem a dins de la societat. Per tant també penso que ha de ser un treball compartit. Això és una reflexió. Després l'altra. Sempre he pensat, que una dona política no és millor polític per ser com un home agressiu. Això ho tinc claríssim. O sigui quan se'm parla – tu has fet servir l'exemple Thatcher, però ella era així, no va fer aquest paper– sembla que per ser dona se t'exigeixi que hagi d'ocupar un estereotip de rols masculins, que jo no accepto. Aquí sí que tinc una posició personal molt clara. I després –l'Angelina ho ha dit ara– el fet que hi ha dones ara governant en llocs on la crisi sempre ha estat més ben gestionada, també em porta a preguntar –i aquest és un debat per mi llarguíssim i fa dies que hi dono voltes i miro i llegeixo– si la societat ens accepta millor quan hi ha crisi. És com si digués: “en situació de crisi, vés-hi tu i espavila”. Caricaturitzo una mica perquè evidentment aquesta crisi actual, és absolutament sobrevinguda. No l'ha provocat ningú. Ha aparegut i l'hem de gestionar i som els que som. Però també ha coincidit aquesta entrada més massiva de la dona en l'acció de gestió política, amb crisis successives. No sé si té relació o no, també ho deixo com a reflexió oberta. És un tema en el qual fa dies que hi vaig donant voltes i de vegades em diuen que no, que no és així, però és un tema que ara m'interessa per entendre què provoca aquests moviments.

Yvan Lara i Sánchez

Ja m'he allargat prou abans, per tant ara no diré gran cosa. He parlat de Thatcher com a referent, jo crec que ella era així. En canvi, el que parlàvem de la dirigent de Nova Zelanda és un lideratge completament diferent que també és referent mundial.

Montserrat Ronchera i Santacreu

Tal com us deia, quan la Roser ens va estar passant l'esquema del que seria la taula rodona d'avui, una cosa és allò que tenia al cap i, no sé si us ha passat a vosaltres, et poses davant de l'ordinador i et surt una cosa que no té gaire a veure amb allò que tu havies pensat al principi. Espontàniament em va sortir parlar de la meva experiència, de la meua vida. Potser és que em faig gran, però per parlar d'empoderament i de reivindicació has de tenir uns quants anys. Us llegeixo doncs un resum de la meua història.

Vaig néixer a Andorra la Vella, filla de residents catalans. El meu pare i la meua mare ja havien vingut a Andorra respectivament amb 3 i 14 anys. No van poder tenir la nacionalitat andorrana en un principi, perquè la llei no els ho permetia, però sempre van tenir clar que el seu país era Andorra. Quan vaig complir 12 anys, van fer les gestions necessàries perquè jo tingués el passaport andorrà, tràmit que es va fer sense problema i va coincidir gairebé amb el dret de vot per a les dones andorranes. Així i tot, encara va passar un temps abans que les dones tinguessin el dret a ser elegides. En aquell temps encara vivíem a França, jo venia regularment al meu país i el meu passaport era la meua única identificació de cara al món. Portava el país al cor, però també a la bossa. Això era important perquè els meus pares m'ho van inculcar. A 16 anys vaig començar a entendre que hi havia una discriminació de la qual jo era subjecte, quan em vaig assabentar que no podia votar fins als 28 anys, ja que era andorrana de primera generació, tal com abans hem fet referència. De fet, és el que ha dit abans l'Yvan, però crec que és important recordar que al final dels anys seixanta van coincidir en el temps tres reivindicacions

de gran importància. El reconeixement del dret de sufragi actiu i passiu per part de les dones. La modificació de l'edat per exercir el dret de vot: fins al 1978 no es va abaixar l'edat dels 25 als 21 anys. Per això les 378 signatàries de la súplica del 1967 que van presentar l'Angelina i les seves companyes, totes tenien més de 25 anys. I després hi havia la tercera part que era la possibilitat d'adquirir els drets polítics, per part de persones andorranes filles de mare andorrana no pubilla, o, com jo, filla de residents. L'any 74, durant les vacances d'estiu em vaig apropar a un grup de joves del país que denunciava incongruències del sistema. Un grup aïllat, la majoria més grans que jo i bàsicament nois. De noies, poques n'hi havia. Publicaven regularment una revista que es deia *Tribuna*; tal com el seu nom indica, aquesta revista permetia que els joves poguessin donar les seves opinions al voltant de la política andorrana. Quan el 1975 va ser designat per l'Assemblea de les Nacions Unides com l'Any internacional de la dona, em vaig atrevir a publicar a *Tribuna* el meu primer article al voltant del tema. Fa pocs dies vaig anar a la Biblioteca Nacional a veure si podia retrobar-lo. La veritat és que em vaig quedar sobtada del meu atreviment en aquella edat. Si bé les dates i la referència eren exactes, parlant precisament del dret de vot de les dones i del dret a ser elegibles, la terminologia estava lluny de ser correcta i els meus coneixements en temes de feminisme, encara estaven a les beceroles. Els estudis em van allunyar de *Tribuna* i de les reivindicacions d'Andorra, però vaig seguir el meu camí de feminista en altres ambients com la universitat i més tard en la meua vida laboral, un cop retornada definitivament a Andorra, pocs anys després. Al llarg de la meua vida laboral a Andorra primer com a funcionària amb càrrec directiu a l'administració pública i posteriorment a l'empresa privada, he procurat seguir la brúixola que marca el nord, assenyalant els països més avançats en el sentit més igualitari i reivindicatiu. Però aquesta guia no sempre ha estat fàcil de mantenir, no solament per la pràctica professional sinó també per la política. Això va motivar el meu suport al 2003 a la creació d'un grup de debat que es deia Grup de Dones per la Reflexió i l'Acció. El naixement d'aquest agrupament va obeir a la necessitat de donar una major visibilitat a les dones i d'aplicar les bases, les primeres bases, del feminisme, és a dir, aconseguir la igualtat econòmica però també la igualtat jurídica i política de la dona respecte a l'home. La veritat és que va resultar un èxit. S'hi van sumar dones de tota classe d'ideologies polítiques, de diferents orígens i formacions. Totes van entendre la necessitat de crear lobby i xarxa per promoure les dones. Deixant de banda altres aspectes de reivindicació que van ser molts i centrant-nos en l'aspecte polític, que és el que es comenta avui, un dels temes que es va debatre i reclamar va ser comptar amb una democràcia paritària i participativa, amb uns objectius concrets entre els quals en vull destacar dos. Superar la bretxa en la representació de gènere en els òrgans de decisió dels estaments polítics, dels públics i dels òrgans associatius de les empreses, fixant un equilibri entre homes i dones en les candidatures –parlem del 2003, Yvan, és a dir, fa dies que ho demanem– i incorporar la perspectiva de gènere en totes les àrees polítiques, fins i tot pressupostàries. Personalment estic convençuda que aquest grup de reflexió, que va viure uns cinc o sis anys, va ser el que va assentar les bases de la futura participació decidida de les dones a càrrecs polítics. Ja que un bon nombre de les que en van ser membres després van presentar-se a candidatures i han ostentat càrrecs polítics. Crec que això es deu a la tasca de sensibilització que vam fer des d'aquest lobby i que, segurament sense ell –ho sento, ho dic, perquè és el que penso– no hauria quedat en la representació política que

tenim avui. Precisament és allò que preguntàvem abans: si ha estat una cosa automàtica. No. Aquests anys del 2003 al 2008-2009, van ser uns anys en què realment es va estar fent una pressió, se sortia a la premsa i als mitjans insistentment per denunciar que la igualtat no hi era encara.

Ara fa cinquanta anys vam començar amb el dret de vot, que és del que hem parlat avui, però la feina no s'ha acabat encara, però això s'ha de continuar. Del que sí estic convençuda –sí que hi ha un equilibri de gènere, som meitat i meitat– és que segurament el futur és de les dones. N'estic seguríssima.

Moderadora Roser Porta i Espluga

Molt bé. Moltes gràcies. Per part nostra acabem aquí les intervencions. Ara si hi ha alguna pregunta del públic, l'atendrem. Alguna pregunta? Alguna reflexió? Algun comentari?

M. Ramon Rossell i Serra

El dret de vot va caure com una fruita madura. Quan vaig arribar a Canillo i vaig veure aquestes dones treballant al camp com els homes, vaig veure clar que no hi havia diferència entre homes i dones allà. Segon: fèiem classes de català. Les noies, les primeres a venir. Interessades per la cultura.

Veia les dones al safareig, a la font, xerraven de tot. Aquestes dones manen més que els homes, pensava jo. Després vaig tenir la sort de conèixer grans dones d'Encamp, d'Andorra, grans dones, grans famílies. I vaig prendre part en el Grup dels Dijous, amb matrimonis molt actius. Vaig conèixer gent com Mari Carmen Manresa, que va fundar l'ARA, l'Associació de Residents d'Andorra. I també hi havia el grup d'Anthropos. Uns ambients d'igualtat que em meravellaven, faria una llista molt gran. Diuen que al darrere de la lluita d'un home, sempre hi ha una gran dona. Jo ho veia, al carrer parlaven de tot el que s'havia de fer, de tot. Jo he après molt de les dones de Canillo!

Moderadora Roser Porta i Espluga

Molt bé donem per acabada aquesta taula rodona. Moltes gràcies a tots els participants. Moltes gràcies a tot el públic pel vostre temps, per ser aquí. Em diuen que hem de sortir de manera molt ordenada, sense fer aglomeracions i guardar distàncies. Moltes gràcies.